

VII. Muzica corală cu tematica religioasă

PROLEGOMENE LA METODOLOGIA CERCETĂRII MUZICII RELIGIOASE ÎN CREAȚIA COMPOZITORILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA

PROLEGOMENA TO RESEARCH METHODOLOGY OF RELIGIOUS MUSIC BY THE
COMPOSERS FROM THE REPUBLIC OF MOLDOVA

IRINA CIOBANU-SUHOMLIN,
profesor universitar, doctor în studiul artelor,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

Articolul conține constatări preliminare referitoare la obiectul studiului – muzica religioasă a compozitorilor din Republica Moldova. Prezentând specificul obiectului, autoarea articolului remarcă contextul istoric; în relief sunt scoase problemele metodologiei din domeniu, fixându-se atenția asupra momentelor etnice și culturale. Drept concluzie se constată necesitatea de a dezvolta o metodologie comprehensivă la intersecția diferitelor științe, care ar lua în considerație specificul regional precum și caracterul universal al subiectului. Primul stadiu al cercetării necesită o abordare multidimensională cu referire la studierea ideilor filosofice, estetice, psihologice, ce sunt parte a universului creativ al compozitorului. Doar după această explorare se revine de la aspectele istorice, socio-culturale și psihologice la cele muzicale.

Cuvinte-cheie: muzica religioasă, compozitori din Republica Moldova, metodologie, sacru, etnic, muzică spirituală de concert, muzică spirituală universală, muzica corală a cappella.

This article contains preliminary remarks on the subject of study - religious music by composers from the Republic of Moldova. Describing its specific character, the author briefly outlines the historical context, underlines the ethnic and cultural moments, considering the problem of methodology in this area. It is concluded with the necessity to develop a comprehensive methodology at the intersection of sciences, taking into account regional specifics and the universal character of the subject. The first stage of research required a multidimensional approach: philosophical, aesthetic, psychological ideas that are part of the composer's creative universe. And then we return from the historical socio-cultural and psychological aspects to the musical problems.

Keywords: religious music, composers from the Republic of Moldova, methodology, sacral, ethnic, spiritual concert music, spiritual universal music, music for choir a cappella.

Din timpurile vechi muzica religioasă, un element esențial în componența cultului creștin, făcea parte din viața spirituală a populației din Moldova, înscriindu-se organic și în patrimoniul cultural al Republicii Moldova. Muzica religioasă se atestă aici de la sfârșitul secolului XV-începutul secolului XVI fiind complet documentată prin cele 12 manuscrise muzicale de la Putna. Aceste surse importante ale muzicii bizantine conțin creații originale ale reprezentanților „școlii muzicale putnene” precum renumitul Evstatie Protopsaltul, Dometian Vlahul, Theodosie Zotica, Paisie, etc. Alături de alți imnografi și compozitori ca, de exemplu, Daniil și Filothei de la Cozia, călugării diferitelor mănăstiri cu școli de cântare (Iași, Cozia, mai târziu Neamț, etc.) au contribuit la formarea tezaurului muzical religios al epocii medievale gestionat de mitropolia Moldovlahiei, afirmând tradițiile muzicale proprii de cântare și realizare a manuscriselor muzicale [1].

Bilingvismul specific practicii religioase, de la început greco-slav, mai târziu, începând cu secolul XVIII, greco-român sau slav-român, se impune în muzică sub forma unui bilingvism stilistic al monodiei de tip bizantin, pe de o parte, sau slavon, pe de altă parte, și al cântării psaltice, de tradiție bizantină, pe de o parte, sau cântării corale armonice, pe de altă parte.

Tradiția cântării religioase monodice în Moldova și Basarabia se dezvoltă într-un regim continuu, dar pulsatoriu. În secolul XIX cântării monodice i se adaugă cântarea pe mai multe voci, așa numita cântare corală armonică, devenind totodată și un subiect de studiu în instituțiile de învățământ teologic. Însă procesul de înrâurire a artei muzicale bisericești precum și a creației componistice religioase din Basarabia a fost întrerupt după cel de al doilea război mondial din motive ideologice. S-a produs o ruptură în procesul de evoluție spirituală și cultural-artistică a societății în Republica Moldova care a avut consecințe grave, de ordin spiritual-cultural și muzical-profesionist. Putem constata că aceste pierderi nu sunt recuperate nici astăzi, după un sfert de secol de restabilire în drepturi a culturii și artei religioase.

Acest excurs succint în istoria cântării religioase din Moldova, care precedă observațiile propriu zise cu referire la specificul creației muzicale cu tematică religioasă din Republica Moldova, explică într-un fel *motivația obiectului cercetării*. Cu alte cuvinte, o privire fugitivă cu caracter introductiv asupra muzicii religioase autohtone, este motivată prin necesitatea de a sublinia unele *circumstanțe istorice* în care s-a dezvoltat cântarea religioasă din Moldova, remarcând totodată și *caracterul tradițional* al artei muzicale bisericești pentru spiritualitatea și cultura moldavă.

Identificarea subiectului de studii – muzicii religioase - cu scopuri metodologice prevede specificarea întregului domeniu al creației compozitorilor din Republica Moldova. Acest domeniu ca *parte componentă a artelor bisericești* se distinge printr-o serie de particularități, precum: caracterul unic al interacțiunii componentelor în cadrul diadei ”tradiție-inovație”, relaționarea muzicii cu canoanele bisericești (muzica în sistemul ritului ortodox), cumularea funcțiilor cultice și estetice, etc. Muzica religioasă din acest spațiu posedă un limbaj propriu, ce cuprinde metode specifice de abordare a temelor și subiectelor religioase. Astăzi compozitorii de muzică cu tematica religioasă se alimentează cu succes din întreg arsenalul tehnologic acumulat în decursul ultimului secol în muzica profesionistă modernă. Specificitatea domeniul, intersectându-se cu specificitatea perioadei, produce un tablou multidirecțional, policentric, nesincron, polietnic etc. al muzicii religioase contemporane.

Aparatul terminologic, aplicat domeniului muzicii religioase, la care recurge de obicei muzicologia, este incomplet, uneori chiar inadecvat și necoerent, caracterizându-se prin operarea nesistematică cu termeni și noțiuni. Cuvintele cu sens instabil și polivalent, sinonime sau antonime precum *sacru* sau *profan*, *laic* sau *religios*, *spiritual* și *sacru*, *sacru* și *sfânt*, *sacru* și *sacral*, *laic* și *profan*, *ecleziasc* și *bisericesc*, *bisericesc* și *religios*, *spiritual* și *sufletesc*, fiind utilizate în calitate de termeni ai unui studiu științific, savant, capătă arii semantice strict limitate; pentru că în caz contrar cercetarea riscă să se mute din domeniul științei în zona eseisticii muzicale. Deseori noțiunile specifice concepute într-un studiu dedicat muzicii religioase necesită precizări. Astfel sintagma ”muzica ortodoxă contemporană” urmează să fie

completată cu o precizare cronologică a contemporaneității, cu referire la perioada anilor de la ... până în prezent. Expresia ”muzica sacră ortodoxă” se referă la diferite manifestări ale creației muzicale legate de tradiția și practica ortodoxă. Însă ambele aceste sintagme nu și-au găsit loc în studiile muzicologice. La alegerea și argumentarea instrumentarului terminologic trebuie luate în considerare și tradițiile muzicologiei autohtone corelate cu specificul limbii.

Metodologia cercetării muzicii religioase creștin-ortodoxe, reflectând domeniul specific, apare la intersecția diferitor discipline, precum muzicologia, teologia, culturologia, bizantinologia, etc., și cuprinde diferite metode și nivele ale cunoașterii științifice. Aplicarea sintetică a metodelor filosofice, general-științifice și muzicologice propriu zise situează metodologia cercetării muzicii religioase într-un concept polistratal al cunoștințelor științifice. Nu se exclude nici metodologia contemporană neliniară a tratării științifice a subiectului muzicii religioase, care constituie un sistem complex ierarhizat și deschis cu o evoluție istorică continuă. În același timp, fiecare element al sistemului reproduce în mod particular și dinamic procese de ordin general.

Elaborarea metodologiei de cercetare a muzicii religioase se află la etapa inițială, fapt confirmat atât în muzicologia românească [2, p. 262] cât și în cea rusească [3, p. 6]. Unele studii recente semnate de N. Gulyanitskaya [4], O. Șeludyakova [id.], N. Parfentyev [5], ș.a. cu referire la domeniul tradiției de cântare religioasă rusă, precum și unele observații asupra cântării de tradiție bizantină ale muzicologilor români S. Barbu-Bucur [id.], C. Secară [2, p.262], ș.a. pot servi drept surse metodologice de cercetare a muzicii religioase ortodoxe. Cercetătorii au ajuns la concluzia că metodele de cercetare într-un domeniu atât de complex nu se limitează la analiza tradițională a genurilor, stilisticii muzicale, a muzicii vocal-corale, etc., ele (metodele) urmează să fie completate cu alte metode specifice, precum cele ce țin de gramatica și morfologia monodiei vechi bisericești, sistemul modal al muzicii bisericești (octoihul slavon și cel bizantin), etc.

Însă la prima etapă de cercetare se cere o *abordare multidimensională: filozofică, estetică, psihologică a ideilor* care fac parte componentă din universul de creație a compozitorului. Acest strat superior al metodicii propus pentru abordarea lucrărilor muzicale cu tematică religioasă în integritatea sa se asociază cu *categoria ideogenezei*¹, adică genezei ideilor la care a aderat compozitorul.

Categoria *sacrului* ca parte componentă a concepției lumii a devenit în sec. XX un element principal al concepțiilor religioase precum și al vieții spirituale a oamenilor. Universul sacru (M. Eliade), dimensiunea sacrului sau orizontul sacrului în muzică au devenit subiecte de cercetare în muzicologia românească [de exemplu, 6; 2, p. 82-84; 7, p. 222, etc.], fiind adesea abordate ca sinonime ale muzicii religioase. Merită de menționat că sacrul în viziunea compozitorilor din Republica Moldova uneori include și elemente ale religiilor precreștine sau populare, ca, de exemplu, în *Noaptea Sf. Andrei* de T. Zgureanu, *Trinitatea lupului* de D. Kitsenko.

¹ Termenul *ideogeneză* (M. Iarșevski) este împrumutat din domeniul psihologiei științei.

Tratarea lărgită a categoriei *sacralului* precum și a categoriei de *spiritualitate* este specifică societății moldovenești în general și intelectualității autohtone în special [8]. Elementele tradiției religioase ortodoxe sunt împletite sau chiar substituite cu arhetipuri și simboluri ale conștiinței folclorice și mitologice ale poporului român ori ale altor popoare străvechi. Exemplu elocvent reprezintă Simfonia *Sub soare și stele* de Gh. Ciobanu.

Pornind de la *sacralul* ca element definitoriu al ”cunoașterii de sine”, al ”identității noastre existențiale, etnice, literare, spirituale” abordat, de exemplu, în multiplele studii în domeniul literaturii române din Republica Moldova aparținând filologului Ana Bantoș, inclusiv în teza sa de doctor habilitat [9], revenim la *aspectul etnic* al muzicii religioase din Republica Moldova. Putem constata că contextul socio-cultural polietnic a influențat manifestările sacralului în domeniul muzicii religioase. În căutarea fundamentelor culturale ale fenomenelor (în sensul cultural cel mai larg) vom încerca să apelăm la noțiunea de *ethnophori* (V. Pimenov) adaptată de antropologia contemporană (Iu. Bromlei, L. Vasiliev) cu referire la reprezentanții etniilor și purtătorii trăsăturilor etnice. Pe de o parte, muzica religioasă de tradiție bizantină (concepută în limba greacă și ”românită”² în secolele XVIII-XIX), cea care a deserved ortodoxia răsăriteană în principatele românești încă din perioadă feudalismului, se consideră drept parte componentă a complexului etnic român. Această direcție a muzicii capătă în Republica Moldova la începutul anilor `90 un sens aparte, și anume un sens de revenire la izvoare în căutarea identității pierdute din motive politico-ideologice, încadrându-se în procesele de reînviere și înviorare a straturilor autentice arhaice de folclor.

Pe de altă parte, muzica corală *a cappella* de factura armonică în limba slavonă bisericească se asociază cu cultura rusă. Însă tulpina creației religioase a compozitorilor ruși în sec. XIX a fost ramificată în două direcții. Prima din ele, fiind reprezentată printr-o școală din Sankt-Petersburg formată în jurul Capelei Corale a Curții Imperiale Ruse, a urmat calea muzicii occidentale, în special celei germane. Directorul Capelei D. Bortneansky, inițiind procesul de prelucrare corală (armonizare) a melodiilor tradiționale bisericești, a preferat totuși o înveșmântare armonică a coralului de tip german. Direcția a doua, reprezentată de școala moscovită, dimpotrivă, se poziționează ca un curent de inspirație națională, care continue tradiția multiseclară a cântării religioase ruse. Opoziția orientărilor stilistice ale școlilor ruse de cântare corală, atestată de către I. Gardner, reputatul cercetător al cântării ruse³ [10], se manifestă, pe de o parte, în adoptarea modelelor armonice corale austro-germane și indiferența față de cântarea canonică, iar pe de altă parte, în revenirea la originile cântării monodice străvechi în calitate de surse de prelucrare ale compozițiilor corale. Având în vedere că atât G. Musicescu, cât și M. Berezovschi au studiat la Sankt-Petersburg, am putea face unele concluzii preliminare privind orientarea stilistică a creațiilor corale compuse de cei doi întemeietori ai componisticii corale religioase de esența modernă din spațiul românesc.

² Aici se are în vedere procesul de ”românire” (”rumânire”) a cântărilor grecești de tradiție bizantină în notație neumatică prin traducerea textelor bisericești în limba română și adaptarea acestora la melodiile existente.

³ I. Gardner deosebește perioada a treia, de Sankt-Petersburg și cea a patra, moscovită, în cadrul epocii a două din istoria cântării religioase a bisericii ortodoxe ruse [10, vol. 1, p.12].

Ambele mari tradiții au dat roadă în creația compozitorilor autohtoni, însă muzica corală armonică continue să persiste în slujbele bisericești, asamblate cu creații religioase ale compozitorilor ruși. Muzica de stilistică bizantină, chiar și cea de textură corală, se percepe ca una "străină", neadaptată auzului enoriașilor locali, în timp ce sonoritatea corului mixt *a cappella*, de textură armonică în limba română este considerată una tradițională. Acest fenomen poate fi explicat prin ruptura care s-a produs în procesul de dezvoltare a tradiției muzicale religioase în Republica Moldova, în sistemul de pregătire a cântăreților de strană, prin problemele repertoriului muzical bisericesc marcate de lipsa creațiilor muzicale de un înalt nivel profesionist și artistic, prin lacunele existente în procesul de instruire a compozitorilor manifestate în lipsa specialității "muzică religioasă" în nomenclatorul specialităților din Republica Moldova, lipsa disciplinelor specializate în curriculumul universitar), prin inerția enoriașilor alăptați în decursul multor decenii cu o muzică de alt stil. Bogăția sonorităților armonice, varietatea și plinătatea repertoriului sunt motive pentru care cântarea armonică a câștigat teren în Republica Moldova, iar arta corală nu duce lipsa de cadre profesionale, etc. În urma acestui paradox cultural-religios muzica de tradiție bizantină și-a rezervat un loc în creația artistică de tematica religioasă și nu în cea de strană.

Compozitorii care activează pe terenul muzicii religioase, pot fi împărțiți în două categorii. Primii s-au promovat ca profesioniști de strană și compun în strictă corelare cu canoanele ortodoxiei, muzica acestora fiind predestinată interpretării în cadrul slujbelor religioase. Printre ei de obicei se află fețe bisericești sau conducători ai corurilor din lăcașele sfinte. Compozitorii care utilizează cu libertate cântările bisericești sau textele canonice, sau se bazează în creațiile lor pe funcția ritualică, sacrală a muzicii eclesiastice aparțin altei categorii de profesioniști, și anume, celor cu inspirație artistică liberă.

Muzica compusă de acești autori, de obicei este clasificată în trei grupuri diferite din punctul de vedere al *predestinării sale funcționale* (Iu. Paisov): muzică bisericească propriu zisă (cântată la strană), muzică spirituală de concert și muzică spirituală universală, care cu succes egal poate fi interpretată atât la strană cât și în sălile de concert. Astfel, am putea distinge curentele bisericesc, laic cu tematică religioasă și laic-bisericesc.

Conform criteriului *componentei instrumentale* se deosebește cântarea monodică bisericească, cântarea corală *a cappella* bisericească sau bisericească de concert, muzica vocal-instrumentală sau muzica instrumentală cu tematica religioasă (E. Dolinskaya, N. Parfentiev).

Aria *genurilor muzicale* ale lucrărilor corale de muzica religioasă ortodoxă se întinde de la cântările izolate la cicluri liturgice precum Liturghia Sf. Ioan Gura de Aur și Cântările de Privigheri. Acestea le sunt adăugate lucrări cu tematica religioasă de o rară individualitate și autenticitate. Astfel, revenim de la aspectele istorice și socio-culturale la cele muzicale profesionale. Este probabil, că în viitor problemele abordate anterior, dar și multe altele, vor constitui subiecte ale unor studii speciale, care, la rândul lor, vor duce la elaborarea unei metodologii optime de cercetare a muzicii religioase din Republica Moldova. Iar observațiile expuse în articolul prezent vor constitui un punct de plecare în procesul de dezvoltare a metodologiei contemporane de cercetare a muzicii sacre, religioase.

Referințe bibliografice

1. BARBU-BUCUR, S. *Cultura muzicală de tradiție bizantină pe teritoriul României în sec. XVIII și începutul sec. XIX și aportul original al culturii autohtone*. București: Editura Muzicală, 1989.
2. SECARĂ, C. *Muzica bizantină. Doxologie și înălțare spirituală*. București: Editura Muzicală, 2006.
3. ШЕЛУДЯКОВА, О. Методология анализа духовной музыки XX столетия (на примере православной традиции). **В: Проблемы музыкальной науки**. Уфа, 2010, №1, с. 6-11.
4. ГУЛЯНИЦКАЯ, Н. *Поэтика музыкальной композиции: Теоретические аспекты русской духовной музыки XX века*. Москва: Языки славянской культуры, 2002.
5. ПАРФЕНТЬЕВ, Н. К проблеме типологизации явлений русской духовной музыки 20 в. **В: Гимнология**. Москва, 2003, вып. 3, с. 358-365. ISBN 5-89826-143-5.
6. URSU, I. Orizontul sacrului în muzica românească: Continuitate și creativitate. **In: Muzica**. 1996, nr. 1, p. 30-52.
7. SANDU-DEDIU, V. Dimensiunea sacră în creația lui Ștefan Niculescu. **In: SANDU-DEDIU, V. Muzica nouă între modern și postmodern**. București: 2004.
8. BANTOȘ, A. *Dinamica sacrului în poezia basarabeană contemporană*. București: Editura Fundației Culturale Române, 2000.
9. BANTOȘ, A. *Literatura română din Republica Moldova: Deschidere spre universalism*: autoref. al tezei de dr. habilitat în filologie. Chișinău, 2010.
10. ГАРДНЕР, И. *Богослужбное пение Русской Православной Церкви*: В 2-х томах. Москва: Православный Свято-Тихоновский богословский институт, 2004.